

Kísérlet egy tudományos évkönyv megindítására a XIX. század elején

Az *Acta Musei Nationalis Hungarici* sorsa¹

BERLÁSZ PIROSKA

I. A LÉTREJÖTT ELSŐ KÖTET

Az Acta eszméje és terve

A bécsi Vaterländische Blätter 1811. április 3-án megjelent számában Engel János Keresztély arról tudósította a lap olvasóit, hogy a pesti Nemzeti Múzeum *Acta Musei Nationalis Hungarici* címen tudományos évkönyv kiadását tervezi.²

Tudvalevő, hogy e kiadvány megjelentetésének gondolata egyidős volt magával a Nemzeti Múzeum intézményével. Ennek felállításában a művelt magyar társadalomnak a nemzeti kultúra európai szintre való emelésének igénye fejeződött ki. Ez a Széchényi Országos Könyvtárra épülő intézet — amely a Könyvtár gyűjtőkörének megfelelően a hazai régészeti és történelmi emlékeknek, továbbá természeti produktumoknak és becses műipari tárgyakkal összegyűjtését, megőrzését és bemutatását tűzte ki feladatául — annak a társadalmi mozgalomnak volt egyik kiemelkedő eredménye, amely az alapítást megelőző két évtizedben főképpen az anyanyelvért való küzdelem formájában jelent meg.

A könyvtári mag továbbfejlesztésének szükségességét Miller Jakab Ferdinánd, az Országos Könyvtár első, széles látókörű és kitűnő szervező-képességű őrje ismerte fel. 1806-ban ő javasolta József nádornak a Múzeum életre hívását, s ő készítette el a következő évben az erre vonatkozó átfogó

1. Jelen cikkem csupán egyetlen célt kíván szolgálni. Fel szeretném elveníteni benne a Magyar Nemzeti Múzeum XIX. század elején kezdeményezett évkönyvének, az *Acta Musei Nationalis Hungarici* című kiadványnak feledésbe merült emlékét. Szükségesnek tartom ezt, mivel összefoglaló irodalom- és művelődéstörténeteinkben nem történik róla említés. Az Acta első kötete 1818-ban nyomtatásban megjelent, második kötete pedig kéziratban maradt. Cikkemben elsősorban e két kötet tartalmi vizsgálatára szorítkozom, mert az évkönyv életre hívásának előzményeit és körülményeit Kollányi Ferenc már tüzetesen feltárta. Kollányi szövegben forgó munkája: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1. köt. A könyvtár megalapításától gróf Széchényi Ferenc haláláig*. Bp. 1905.
2. *Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat*. 1811. Nr. 27. 162—163. l.

tervezetet is.³ A tudományos évkönyv — mint leendő múzeumi kiadvány — e tervben ily módon szerepelt:

„... minden esztendőben adatik ki egy 8-tzad rész formában lévő kötet, a' mely az Intézetnek eredetétől fogvást esztendő szám szerént kidolgozott történetén kívül magában fog foglalni egy vagy több Munkátskákot...”⁴

Ismeretes, hogy a művelt és műgyűjtő nádor — aki jól ismerte Európa hasonló tudományos és művészeti intézményeit — lelkes pártfogója lett az ügynek, amely így hamarosan megvalósulásra került. Az 1808. évi országgyűlés a 8. tc.-ben mondta ki a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítását, s az új intézmény élére — amelynek a Széchényi Könyvtár ettől kezdve egyik, de mindenesetre legfőbb osztálya volt — elnöknek (praesesnek) és pártfogónak (protectornak) József nádort állította. Az intézet gyakorlati megszervezése Millerre hárult, akit a nádor nagy hozzáértést és energiát kívánó szervezőmunkájában megértően és teljes tekintélyével hathatósan támogatott. A szervezőmunka a következő feladatokat ölelte fel: okos és hatékony propagandával felszólítani a társadalmat a Múzeum anyagi és tárgyi alapjainak megteremtésére, kialakítani a táruk kereteit, fogadni és elhelyezni az adományokat, végül hozzáfogni a rendezőmunkához. Ezt az egy ember számára szinte átfoghatatlan, egyidejűleg oly sok szellemi és gyakorlati erőfeszítést kívánó feladatot Miller teljes sikerrel oldotta meg. Az intézetnek megyék, városok és magánosok adakozásából összegyűlt saját pénzalapja az ún. Fundus pecuniarius Musei már 1809-ben komoly összeggel rendelkezett. Ez tette lehetővé, hogy a kialakuló Természeti tár élére Tehel Lajos orvos személyében már 1810-ben hozzáértő múzeumőr lehetett kinevezni. Az ugyancsak fejlődőben levő Régészeti tár élére kiválasztott Haliczky Antal kinevezése még 1814-ig váratott magára. A szervező Múzeumot, amelynek gyűjteményei a megalapítás utáni második-harmadik évben már számottevők voltak, Miller megbízott igazgatóként vezette.

Az *Évkönyv* ügye azonban — amelyről a *Vaterländische Blätter* 1811-ben hírt adott — még évekig húzódott. Összeállításának sem személyi, sem tárgyi feltételei nem voltak adva: az alakulófélben levő táruk még nem voltak alkalmasak bemutatásra, és súlyos elfoglaltságai mellett Miller is sokáig csak elméletben foglalkozhatott a tervezett kiadvány problémájával.

1811-ben azonban — mint ugyancsak ismeretes — mégis sikerült Millernek egy idevágó részletes tervet készítenie.⁵ E kéziratos plánum már érzelkelhetően állítja elének a tervezett évkönyvet. Azt javasolta, hogy az intézet nagy nyolcadrét formában évenként egy-egy kötetet adjon ki 32—36 ív terjedelemben. A nyomdai munkák kivitelezőjéül az Egyetemi nyomdát jelölte meg. A köteteket mérsékelt áron kívánta forgalomba hozni, csupán a rájuk fordított költségek megtérülésével számolt. Az esetleges nyereséget

3. *Museum Hungaricum excelsis regni proceribus et inclitis statibus ac ordinibus exhibitum.* — A Nemzeti Gyűjtemények elintézése feltételei Magyar ország hazafiai számára. Budae, é. n.

4. Uo. 26. l.

5. Országos Széchényi Könyvtár, Irattár. An. 1811. — L. még Kollányi i. m. 213—225. l.

a Fundus Museiben más szükségletek pótlására szánta. Szólt az előfizetés módjáról is: felhívást kell küldeni — mondotta — az egyházi és világi közintézményeknek és magánszemélyeknek, s a kézbesítést, illetve árusítást, s minden ezzel járó adminisztrációt a Múzeumhoz tartozó regisztrátorra kívánta bízni. Az előállító nyomda — úgymond — a Múzeum engedélyével szabadon hirdetheti e termékét a budai, pesti, pozsonyi és bécsi hírlapokban, hogy megelőzze a könyvkereskedők versenyét. A kötetek tartalmát a terv szerint részben a múzeumi tisztviselők, részben más tudósok cikkei alkotnák. Az értekezések — hogy a hazafiak igényeinek megfelelően és a közhasznót szolgálják — csak latin vagy magyar nyelven lesznek közölhetők. A szerzők öt, esetleg ennél több tiszteletpéldányban is részesülnének. A tanulmányokat minden kötetben meg fogja előzni az intézmény gyarapodásáról szóló éves beszámoló. Ezen kívül a hazai tudományos élet hírei is helyet kapnának az *Acta*-ban: beszámolóik jelennének meg kiváló személyek és tudósok kitüntetéséről és elhalálzásáról, megemlékezés és rövid életrajz kíséretében. Ismertetni fogja az *Acta* — így ígérte a terv — a tárgyévben megjelent jelentős hazai tudományos munkákat is, a készülőkben levőkre pedig tartalmuk előzetes közlésével hívja majd fel a figyelmet.

Konkrét, világos megfogalmazása ez a terv az évkönyv első kötete programjának. Sőt célkitűzései tulajdonképpen meg is haladják egy múzeumi évkönyv feladatát. Ekkoriban ti. a rég óhajtott magyar tudós társaság még nem létezett, élő tudományos folyóirataink nem voltak, s így más fórum hiányában a Nemzeti Múzeum joggal érezhette kötelességének a hazai művelt társadalom s egyben a európai tudós világ tájékoztatását, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek ismertetésén túl az egész magyar tudományos élet helyzetéről, alakulásáról és eseményeiről is.

Késleltető körülmények

Am e terv elkészülte után — ezt is tudjuk — a cselekvés még sokáig várattott magára. A következő lépésre, egy nyomtatott előfizetési felhívás kibocsátására csak 1816-ban került sor. Ez alatt az öt év alatt a Múzeum nemcsak a tudósok és literátorok, hanem a művelődni vágyó széles társadalomrétegek által is látogatott olyan jelentős intézménnyé vált, amellyel a nemzet már fejedelmi vendégek előtt is büszkélkedhetett. Az elért sikerek nehéz és kitartó munka eredményei voltak. Le kellett küzdeni a Pénzalapot erősen megrendítő 1811. évi devalváció következményeit, rendezni kellett az intézet személyi státusát és erőfeszítéseket kellett tenni a Múzeum végleges otthonának megteremtésére. A nádor Millert 1812-ben tényleges igazgatóvá nevezte ki — ami eddigi tevékenységének elismerését jelentette — gyakorlati tennivalóit azonban megnövelte. A Múzeum munkatársi gárdáját is csak intézményen belül, a Könyvtár rováására lehetett megszervezni: 1814-ben Haliczky Antal könyvtári írnokot a Régészeti tárba, egy másik írnokot, Kutscherfeld-Kutsera Jánost pedig a Természeti tárba helyezték át. Ezidőben a könyvtári munkát Miller igazgató egyetlen famulus segítségével maga látta el. Ezen az állapoton csak Horvát Istvánnak 1815-ben könyvtárőrre és Kovachich József Miklósnak 1816-ban adjunktussá történt kinevezése segített. Egyidejűleg Miller — a nádor támogatásával — azon fárado-

zott, hogy az egyre növekvő gyűjtemények tárolására és használatára alkalmatlanná vált ún. nagyszemináriumi épületből a Múzeum kiköltözhesen. Először egy a Múzeum speciális céljaira emelendő épület terve merült fel, majd több megoldásra nem került konkrét javaslat kivihetlensége után 1813-ban a Batthyány-telek és -villa megvásárlása hozta meg a megoldást. Két részletben, 1814-ben majd 1817-ben történt átköltöztetés után a Múzeum terei végül egy helyre kerültek és működésképesé váltak.

Akadémiai szerepvállalás

Mindeme nagyon is vázlatosan ismertetett és Berlász Jenő könyvében⁶ részletesen elmondott viszontagságok ellenére — amelyekkel Millernek és munkatársainak meg kellett birkózniaok — a nemzeti tudatban és a hazai tudományos életben a Múzeum szerepe és jelentősége egyre nőtt. Így nem csodálható, hogy az ambiciózus Miller az évtizedek óta vajdó Tudós Társaság kérdését is egyre inkább a Nemzeti Múzeum keretében kívánta megoldani. Bessenyei, Schedius, Teleki László, Fejér György önálló intézményként szerették volna a társaságot megalósítani. Velük szemben Miller — akinek terve nem került a nyilvánosság elé, hanem egyenesen a nádorhoz — a következő javaslattal állt elő: „... A létesítendő Tudós Társaság célja [...] tökéletesen megegyezik a Múzeuméval, mely nem más, mint a hazai dolgok ismeretének és a magyar irodalomnak művelése. Kitetszik az eddig közzétett legéletrevalóbb tervezetekből is, hogy a Múzeum tisztviselői ugyanazt a munkát végzik, a melyek a Tudós Társaság leendő tagjaira várnak. Felesleges tehát rengeteg pénzt fordítani két ugyanazon célú szolgáló intézetre — mint mondani szokás — »entia multiplicare sine necessitate«, midőn az egyik, a már meglévő, minden irányban képes a szükségletet kielégíteni. Nemcsak a tudományos társasághoz szükséges személyzet van már meg részben, [...] hanem a megkívánható pénzalap is rendelkezésre áll a mennyiben, hála a hazafias nagylelkűségnek, évi 30 000 forintot képes arra a célra fordítani a melyre a Tudós Társaságnak 50 000 frt sem lenne elegendő. [...] Nem hiányzik egyéb, mint hogy a Múzeum levelező tagokkal egészítse ki magát...”⁷ S ami tárgyunk szempontjából különösen fontos, megjegyezte, hogy a tervezett évkönyv, az *Acta* lenne hivatott a hazai és a külföldi tudósok latin és magyar nyelvű, illetőleg német, francia és olasz nyelvű díjnyertes értekezéseinek közzétételére.

A nemzet iránt jószándékú és tudományos-művészeti kérdésekben oly fogékony szellemű nádor reálisnak érezte Miller tervét. Ezért 1811-ben felvette a kérdést az országgyűlésnek: nem lenne-e célszerű a Tudós Társaságot a Nemzeti Múzeummal egy szervezeti keretben létrehozni. A javaslatot támogatni látszott az 1815-ben létesült és a Múzeum kezelésére bízott Marczibányi-alapítvány, úgyszintén Sándor Istvánnak ideiglenesen a Múzeumra testált pénzhagyatéka is. De az országgyűlés annak ellenére, hogy a Marczibányi-

6. Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802—1867*. Bp. 1981. A korszakra vonatkozóan 85—109. l.

7. Kollányi i. m. 248—249. l. — A kérdéssel kapcsolatosan lásd még Kollányi Ferenc: *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum*. Bp. 1910.

bányi-alapítvány pályatétételeinek kifizésével, elbírálásával és díjazásával a Múzeum már akadémiai teendőket ellátását vállalta magára, nem tette magáévá a Miller-féle elképzelést. Azt azonban, hogy a múzeumi és az akadémiai cél tökéletesen megegyeznék, s hogy a Nemzeti Múzeum szinte már készen is áll ennek a feladatnak a betöltésére — Miller csak valóságérzékének olyan elkendőzésével írhatta le, amelyet csak a cél nagyságának vonzása magyaráz. A bizonyos anyagi eszközökkel, néhány munkatárssal, de hosszútávon nem egészen megnyugtató elhelyezéssel rendelkező, a gyűjteményét is nehezen feldolgozó Múzeum az 1810-es évek közepén egyáltalán nem volt alkalmas a magyar nyelv és irodalom, valamint a magyar tudományosság fejlesztésére hivatott nemzeti akadémia szerepének vállalására. Hogy mennyire nem volt az, azt éppen az *Acta Musei Nationalis*-nak ekkoriban nagy nehezen megjelent I. kötete bizonyítja leginkább.

Az Acta megjelenése

Említettük, hogy az *Acta* gondolata már a Múzeum alapvető tervében is szerepelt. Az I. kötet azonban — az alakuló intézmény más természetű munkái következtében — csak az alapítást követő tizedik évben, 1818-ban született meg. A kötet tervezetét Miller 1815. szeptember 2-án terjesztette fel a nádornak, aki a tartalmat jóváhagyta, s a kinyomtatásra engedélyt adott. Mondottuk azt is, hogy Miller 1816-ban Eggenberger pesti nyomdásznál jelentette meg az *Évkönyv* előfizetési felhívását.⁸ Ez az 1816. május 26-ról datált felhívás tulajdonképpen programadó értekezés, amely később az *Acta* I. kötetének „*lector salutem*”-je lett. Az előbbi természetesen ki volt egészítve bizonyos praktikus tudnivalókkal is. (Ilyen volt pl., hogy a kötetre Budán az Egyetemi nyomda könyvkereskedésében, Pesten a Múzeumban és Eggenberger officínájában lehet előfizetni. Továbbá, hogy egyes példányok bibliofilek számára velin, illetve holland papíron is készülnek.⁹ Ez a kvart alakú 36 lapos latin nyelvű füzet feltehetően csak 1817 elején került szétküldésre.¹⁰ Az Egyetemi nyomdával kötött szerződést Miller ugyanezen év augusztusában írta alá. E szerint a nyomda 500 példány ki nyomtatását vállalta, ívenként 116 forintért.¹¹

A nádor azonban egyelőre nem hagyta jóvá ezt a Miller által önhatalmúlag kötött megállapodást. Véleménye szerint ui. az Egyetemi nyomda túlságosan drágán dolgozik, a vele való nyomtatás tehát túlzott pénzaldozatot kíván a Múzeumtól; az évkönyvet — úgymond — Bécsben ívenként 70—80 forintnyi költséggel ki lehetne hozni, a terjesztést pedig a pesti Hartleben könyvkereskedés közreműködésével lehetne megoldani.

Az *Acta* ügyét fölöttébb sajátjának érző Millert váratlanul megzavarta a nádor ellenzése. Szeptember 1-én adott válaszában minden módon meg-

8. (Miller Jacobus Ferdinandus): *Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici*. Pestini, 1816. 36 l.

9. Uo. 35. l.

10. Az *Acta* I. kötete megjelenésének előzményeiről l. Kollányi i. m. 380—386. l.

11. Az *Acta* I. kötete a tervezett 500 példány helyett valójában csak 350 példányban jelent meg. Lásd Berlász i. m. 105. l.

próbálta tettét igazolni. Részletesen ismertette a nyomtatásra vonatkozó anyagiakat, jelezte aggályát az iránt, hogy a bécsi nyomtatással a kiadvány sajtóhibák tömegének lenne kitéve, s végül kijelentette, hogy ő a közönségnek fényesen kiállított hazai nyomtatványt ígért, a külhoni nyomtatás a közönségnek adott ígéret megszegését jelentené.

A nádor azonban még ezeket az érveket sem fogadta el. Véleménye szerint „[. . .] a múzeumi akták kiadásának fő célja az kell, hogy legyen, hogy az ország lakosai közelebbi felvilágosítást nyerjenek ezen irodalmi intézet állapotáról, a falai között őrzött kincsekről. . . Minél nagyobb elterjedésnek örvend az ily mű, minél közismertebbé válnak a benne foglaltak, annál hasznosabbnak bizonyult az országra és polgáira. Az ily vállalat kiadásánál tehát elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy annak ára ne legyen magasabb, mint amennyit a jó, tiszta nyomás megkíván. [. . .] A fényes kiállítású munkák úgyszólván kizárólag csak a nagyobb könyvtárak díszítésére szolgálnak. . . ”¹²

Végre is azonban tekintettel a szétküldött előfizetési felhívásokra, a nádor mégis jóváhagyta az ügyet. Az *Évkönyvet* így mégis az Egyetemi nyomda készítette el. Megjelenését a sajtó elismeréssel fogadta, így 1818. április 19-én a *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* a hazai tudományosság örömeinek nevezte a kötetet, első hazai tudományos évkönyvünket.¹³ S pár nappal különbséggel, de hasonló lelkesedéssel köszöntötte azt a *Pressburger Zeitung*,¹⁴ úgyszintén a *Hazai és Külföldi Tudósítások*¹⁵ is. Május 1-én pedig már a bécsi *Magyar Kurir*¹⁶ is büszkén regisztrálta a szép nemzeti intézetnek első gyümölcsét.

Az Évkönyv formái, tartalmi ismertetése

Az *Acta Musei Nationalis* első kötete Miller törekvésének megfelelően valóban imponáns megjelenésű kiadvány lett. Formátuma nagy kvart, terjedelme: [8], XXXII, 384 l. 3 t. 1 térk. A tipográfiai kiállítás az Egyetemi nyomda igen gondos munkáját dicséri. Szépek a címlap klasszikus metszésű, lapidáris egyszerűségű antikvári és szép a szövegtípus antikvaformája is, indokolt helyeken kurzívák kiemelésével. Az egész a tiszta nyomás jól olvasható hatását kelti. Pontos címe ez: *Acta Litteraria Musei Nationalis Hungarici*. Tomus I. Impresszuma: Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae MDCCCXVIII. A címlap díszjele: Magyarország és valamennyi hajdani társországának egyesített, a szentkoronával fedett címere. A címlap verzőjén mottóként Cicero-idézet olvasható: „Omnia, quae a nobis geruntur, non ad nostram utilitatem et commodum, sed ad Patriae salutem conferre debemus.” A címlapot megelőző táblán a Múzeum pártfogójának és elnöké-

12. Kollányi i. m. 384—385. l.

13. *Vereinigte Ofner Pester Zeitung*. 1818. Nr. 32. 407—408. l., Nr. 38. 491—492. l., Nr. 39. 504—505. l.

14. *Kaiserlich-Königlich privilegierte Städtische Pressburger Zeitung*. 1. Jahreshälfte 1818. Nr. 32. 389. l.

15. *Nemzeti Újság*, melyet hazai s' külföldi tudósításokból a' magyar nemzetnek köz javára írtt, 's kiadott Kultsár István. 1818. Első fél esztendő. 33. sz. 357—358. l.

16. *Magyar Kurir* az MDCCCXVIII. esztendőre Bécsben. 1. fél esztendő. 33. sz. 290. l.

nek, József nádornak két európai híru művész: Jean-Baptist Isabey és Blasius Höfel által készített könyvatos arcképe látható. A kötet grafikai igényességét ezen kívül még a közölt tanulmányokhoz tartozó 3 képtábla, valamint egy színezett térkép emeli. A munka tartalmi beosztását a 382—384. oldalakon levő tartalomjegyzék (Conspectus tomi) adja meg, magyar nyelvre fordítva a következőképpen:

- [A₁]-A₄: A mű ajánlása a legfenségesebb főherceghez, Magyarország nádorához.
- I-XXXII. p.: A megvilágítandó tárgyról részletesen szóló programadó értekezés: Miller lectori salutem-je.
- 1-46. p.: Az országgyűlésnek Budán 1807-ben bemutatott Múzeum-terv második javított kiadása.
- 47-64. p.: A Magyar Nemzeti Múzeum pénzalapjának létesítésére bankjegyekben tett felajánlások jegyzéke.
- 65-146. p.: A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása és előmenetele az 1812. évig.
- 147-350. p.: Öt különböző tárgyú szakcikk Miller Jakab Ferdinánd és Haliczky Antal tollából.
- 351-377. p.: Szentmártoni Kitaibel Pálnak, Magyarország elhunyt híres botanikusának emlékezete Miller Jakab Ferdinándtól.
- 378-381. p.: A Marczibányi-alapítványnak az 1818. évre kitűzött pályatételei.

Az *Acta* majdnem teljes egészében latin nyelvű, csupán egyetlen cikke német, magyarul pedig csak egynéhány oldal szerepel függelékében.

a) A kötet élén álló ajánlásban a Múzeum a magyar múzsák háláját fejezi ki József nádornak — aki ezt a tudományok gyarapodására és a nemzet különös dicsőségére szolgáló intézményt létrehozta, s fennállása óta páratlan gondoskodásával tüntette ki.

b) A nádort e méltán megillető magasztaló szavak után a szerkesztői program következik, amelynek szövege részben, datálása (1816. május 26.) pedig pontosan megegyezik az előfizetési felhívás szövegével. Tartalmával e helyen okvetlen foglalkoznunk kell, hogy a célkitűzést a megvalósítással összehelyessük. A mintegy 30 oldalra terjedő program a következő.

A folyó évszázad hetedik évében, amikor a Karok és Rendek a Nemzeti Múzeum felállítását törvényesen jóváhagyták — írja Miller — szentesítették az *Acta* megjelenését is. Ezen intézkedés célja az volt, hogy a nemzeti Szentélyben őrzött dolgok gyümölcsöt hozzanak és a rájuk vonatkozó ismeretek tanulmányok révén hazai és külföldi körökben elterjedjenek. A pétervári, bajor, göttingeni és lipcei akadémiák nyújtottak erre követendő hasznos példát.

Miller az *Acta*-terv érdemi ismertetését megelőzően, előszavában két érdekes kitérőt tett.

Az egyik a Múzeum hungaricum-gyűjtő célkitűzésével, a másik a Múzeum és az Akadémia összekapcsolásának gondolatával foglalkozik.

A hungaricumra korlátozott gyűjtés körét mai gondolkodásunk szerint is jóváhagyhatóan fogalmazta meg.

Másik megjegyzésének lényege, hogy az *Acta*-t — ahogy erről már korábban is szóltunk — a Múzeummal egységbe foglalandó Tudós Társaság orgánumának is szánta, s annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a társaság létrejöttéhez a Múzeumban szinte már adva vannak a feltételek. Az egykorú magyar tudományos élet adottságait szemlélve hangsúlyozta, hogy az *Acta* hazai viszonylatban merőben új kiadványfajta. Áttekintve az 1771-től 1817-ig terjedő időszakon — figyelembe véve a már ekkor életre kelt *Tudományos Gyűjteményt* is — tíz olyan periodikumot sorolt fel, amely hosszabb-rövidebb idő után megszűnt, s kimutatja ezek életképtelenségének okait. Végül annak a reményének ad kifejezést, hogy a tudományok összeségét felölelő *Acta Litteraria* nemcsak hasznos, hanem életképes is lesz.

Rátérve az évkönyv tervének ismertetésére arról szól, hogy miről, kik és milyen nyelven fognak írni e kiadványban. Az első kérdésre adott válasza a Múzeum hungaricum-jellegéből következik. Az *Acta* csakis a haza saját-szerűen különleges tárgyait megmagyarázó értékes irodalmi termékeket kér, mást nem kíván befogadni. Kívánatos, hogy a cikkek témája elsősorban a hazai filológia és nyelv-művelés, a nemzeti múlt (vagyis Magyarországnak és kapcsolt részeinek: Horvátországnak, Szlavóniának, Dalmáciának, illetve Erdélynek) egyházi és világi története legyen. De természetesen fóruma lehetne az *Acta* a hazai vonatkozású természettani (például mezőgazdaságtani, állatorvostani, ipari technológiai, kémiai, fizikai, meteorológiai) tanulmányoknak is, amelyek szaktudományos folyóiratok híján nem tudnak közkinccsé válni. Hogy nem nélkülözzük sem a történeti, sem a természeti tudományok terén a kiváló szaktudósokat, azt konkrétan nevek egész sorának felemlítésével bizonyítja.

Ezzel már részben megfelelt a feltett második kérdésre is, hogy ti. kik lesznek az *Acta* szerzői. Itt a Múzeum munkatársain kívül Miller más tudósokra is gondolt, sőt minden helynek, rendnek, méltóságnak és vallásnak szakfőúrjait is meghívta munkatársul. S a „minden hely” kifejezésbe még a külföld tudósait is beleértette.¹⁷

A harmadik kérdésre, hogy milyen nyelven közli majd értekezéseit az *Acta*, Miller bizonytalan és ellentmondásos választ adott. Programja első felében — a külföldi akadémiák példája nyomán — a latin nyelven való megjelentetés igényét fejezte ki, s mint tudjuk, ez egyezett az európai távlatokban gondolkodó nádor véleményével is. E mellett azonban megemlíti, hogy az *Évkönyv* a magyar irodalom művelésének is orgánuma lehetne, mivelhogy a magyar nyelv elhanyagolása szerinte is bűnnek számítana. Miller tehát osztozott kora társadalmának az anyanyelv és a nemzeti irodalom fejlesztése iránti igényében, s a maga részéről is követendő például említi Pázmány, Faludi, Báróczy, Csokonai, Virág, a Kisfaludyak és Kazinczy munkásságát. Őszinteségében nem lehet kételkedni, hiszen ismeretes, hogy ő maga is irt a magyar nyelv művelése érdekében egy német nyelvű érteke-

17. *Acta Litteraria Musei Nationalis Hungarici* (a továbbiakban AMN) Tom. I. XVIII–XIX. p.

zést.¹⁸ Az *Acta* cikkeit tehát — ide konkludál Miller — a hazai tudósok akár latinul, akár magyarul — a külföldiek pedig valamely világnyelven írhatják meg.

A beküldött tanulmányokat a szerkesztő — aki egyben mindenkor a Múzeum igazgatója is lesz — fogja lektoráltatni, szakértőkkel megbeszélni, a kötetet megszerkeszteni, különös tekintettel a kiadvány tartalmának igényességére.

Szó esik még a bevezetőben az évenként kiadandó kötetek szerkezeti felépítéséről is. Ennek kapcsán hangsúlyozza Miller, hogy a Múzeum állapotról szóló beszámoló mindig meg fogja előzni a szakcikkeket és egyéb rovatokat. Ígéretet tesz a szép külső kiállításra is. Végül a nemzethez szól, kifejezve azt a reményét, hogy a készülők munkával honfitársainak jó szolgálatot fog tenni.

Csak melleleg említjük meg, hogy e program az előfizetési felhívás keltevel zárul. De a két szöveg összevetéséből kiderül, hogy e dátum (1816. május 26.) itt nem tekinthető valóságnak. Erre vall, hogy már az 1817-ben megjelent *Tudományos Gyűjteményről* is említés történik. Mi lehet ennek az oka? Miller talán valamiféle azonosságot akart kifejezni és vállalni a nyomtatott felhívás és a megjelent évkönyv elvi lényegét kifejtő — részben azonos — két írása között.

A bevezetés Ovidius-idézettel végződik: „Sed enim quid verbis opus est? spectamus agendo.”¹⁹

Lássuk hát mi valósult meg az *Acta Litteraria Musei Nationalis* évkönyv múzeumi-akadémiai programjából az I. kötetben! Mert ez a terv — láttuk — túlnőtt a Múzeum keretein: céljában egyre inkább a Tudós Társaság évkönyvéhez közelített. Tulajdonképpen az egész hazai tudományosságnak akarta kapuit kitárni, s erről ennek termékeiről a művelt világnak is képet akart adni.

c) A bevezetés és a tudományos cikkek közé három tájékoztató jellegű önnáló rész épül:

1. Az 1807. évi múzeumterv teljes szövegének bővített változata;
2. beszámoló a Nemzeti Múzeum pénzalapjának létrehozásáról;
3. a Múzeum életre hívásának és fejlődésének ismertetése 1812-ig.

Ezekkel, az intézet kialakulására vonatkozó hivatalos jellegű közlésekkel tulajdonképpen nem kell foglalkoznunk. Felment bennünket ez alól az, hogy a Nemzeti Múzeum és a Széchényi Könyvtár történetét tárgyaló munkákban ezek a fejezetek már tárgyalásra kerültek. Mind a múzeumterv, mind a Fundus Musei ügye, hasonlóan az 1808—1812-ig terjedő évek története is részletes elemzést nyert Kollányi Ferenc, s legújabban Berlász Jenő feldolgozásában.²⁰

18. Miller, J. F.: *Versuch patriotischer Vorschläge zur Aufnahme der ungarischen Sprache*. Pest, 1806. 111 l.

19. *AMN* Tom. I. XXXI. p.

20. Lásd Kollányi i. m., valamint Berlász i. m. megfelelő részeit.

d) Az *Acta* értékelését tehát csak a szakcikkek bemutatásával kell kezdenünk, mert ez az, ami még ismeretlen. Mint említettük e főrészen öt különböző tárgyú tanulmányról és Millernek Kitaibelről szóló megemlékezéséről van szó. Egymást követőleg, ezek a tartalomjegyzékben előforduló eredeti sorszámozás (VI—XI.) szerint a következők:

Pag. 147—204.: VI. *Monumenta diplomatica nunc primum ex autographis edita* a Iac. Ferdin. Miller de Brassó.

Pag. 205—278.: VII. *Sexagena inscriptionum, quae ex monumentis Romanis horto Musei Nationalis Hungarici publice expositis, transumptae sunt per Antonium Haliczky, interprete Iac. Ferdin. Miller de Brassó.*

Pag. 279—294.: VIII. *Nunus anecdotus Crispi Caesaris ex Numophylacio Musei Nationalis Hungarici*, propositus ab Antonio Haliczky, in Museo Nationali Hungarico Numophylacii, et Cimelii antiquitatum, ac pretiosorum custode.

Pag. 295—310.: IX. *Equias Musei Nationalis Hungarici*, elucubrata ab Antonio Haliczky, Numophylacii, et Cimelii antiquitatum, pretiosorumque custode.

Pag. 311—350.: X. *Geographisch-historisch-geognostisch-oriktognostische Beschreibung des Rézbányer k. k. Kupfer, Bley, Silber, und Gold Bergwerks, und dessen gegend in Bihar Comitat des Königreichs Ungarn von dortigen königlichen Befahrungspersonale*. Suppleuit, et edidit Iac. Ferdin. Miller de Brassó.

Pag. 351—377.: *Memoria Pauli Kitaibelii Szent-Mártoniensis, botanici Hungariae celeberrimi*, excitata a Iac. Ferd. Miller de Brassó.

Az egyes cikkek a kötetben belül önálló részcímlappal vannak elválasztva, amelyeknek verzőjában minden esetben egy-egy klasszikus auktortól (Cicerótól, Horatiustól, Lucanustól, Lucretiustól és Ovidiustól) származó eredeti citátumok vannak.

Mint látható, a cikkek csupán két szerzőtől származnak: Miller igazgatótól és Haliczky Antaltól a Régiségtár őretől. Az egyes cikkekhez a következő megjegyzéseket fűzhetjük.

Ad VI. A Miller által kiadott oklevelek közül IV. Béla király 1258-ból származó privilégiuma az első. E kiváltságlevél — amelyet átiratban a Nemzeti Múzeum őrzött — a dalmáciai Almisio (Omiš) javára szól. Ezt követik a Károly Róbert által alapított Szent György lovagrend statutumai, a Zsigmond király nevéhez fűződő Sárkányos Társaság alapítóoklevele, végül I. Mátyás 1463-ból való ismeretlen törvénye. A szövegkiadásokat jegyzetek és észrevételek kísérik. A Sárkányos Társaság-cikkhez 167. pageszámmal Blasius Höfel sculpsit szignójú „*Eques Draconis in Hungaria*” feliratú könyvomat is kapcsolódik: ez egy sárkányos lovagnak jellegzetesen XIX. századi elképzelésű ábrázolása.

Ad VII. A Múzeum kertjében nyilvánosan kiállított római kövek feliratainak az epigráfia körébe tartozó megfejtése Haliczky Antal munkája. Miller az egyes emlékeknek a Múzeumba kerülésével és a szövegek tartalmának magyarázásával mintegy jegyzetelte Haliczky feloldásait.

Ad VIII—IX. Haliczky két numizmatikai tanulmánya a múzeumi éremgyűjteménynek két érdekes darabjával foglalkozik: az „állítólagos” Crispus-érmével és a Mitrovicában talált római ún. Equeias-hermével, amely utóbbihoz a Múzeum József nádor közvetítésével jutott hozzá. Haliczky cikkeihez az *Évkönyv* 297. pagina-jelzésű táblája csatlakozik: egy Equeias-ábrázolás, Anton Fidler alkotása. A 384. paginával jelölt, három figurát ábrázoló metszet — A. Fidler és Blasius Höfel munkái — közül kettő Miller cikkéhez kapcsolódik: a Fig. 1. a Szent György lovagrend, a Fig. 2. a Sárkányos Társaság jelvényét szemlélteti. A Fig. 3. Haliczky Antal Crispus érmét ábrázolja. A tábla felirata: „Ex Numophylacio Musei Nationalis Hungarici.”

Ad X. A következő cikk, a Bihar megyei Rézbánya szaktudományos leírása az egyetlen német nyelvű közlemény az *Acta*-ban. Ennek oka az, hogy a referátum készítői, a királyi kezelőszemélyzet, németül nyújtotta be ismertetését a szerkesztőnek, aki azt latin előszóval látta el és bő jegyzetfüzérrel kísérte.

Millernek kedves témája volt Rézbánya. 1803-ban a *Zeitschrift von und für Ungern*-ben megjelent „Von der Natur-Produkten des Mineral-Reichs in Biharer Comitate”²¹ című cikkében meg is indokolja, hogy az ilyenfajta szakcikkek „terra incognita”-nak számítanak a magyarországi tudományos irodalomban. Ez a cikk mintegy alapul szolgált az *Acta*-ban megjelent leírás bőséges kommentálásához. Ehhez a bányászati szakismertetéshez egy Pag. 317. számozású, Karacs Ferenc által metszett színezett térkép is tartozik ezzel a felírással: „Plan der Réz-Bányer geognostischen Aufnahme in den Jahren 1811 und 1812.”

Ad XI. A tanulmányok sorát egy Miller tollából származó és az átlagos nekrológnál jóval bővebb Kítaibel-megemlékezés zárja. Az 1817. december 13-án elhunyt jeles orvosdoktornak, a botanika professzorának életrajza s munkásságának jegyzetekkel bőven kísért méltatása.²²

A kötet végén (378—381. p.) az *Évkönyv* 1818. január 5-i kelettel a Marczibányi-alapítványnak az egységes magyar nyelv és helyesírás megteremtését célzó pályatételeit közli. Ezek közül — mint jellemzőt — csak egyet említünk (III. tétel, 379. p.) amely így szól: „Melyik volna az a legalkalmasb mód, melly szerént egy tekéletes Magyar Szókönyvet (Lexicont) lehetne elkészíteni?” Hasonló a többi is, a nyelvújítás korának időszerű problémaköréből.

Az Évkönyv egykorú fogadtatása

A pest-budai, pozsonyi és bécsi sajtó a kötet megjelenését követő napokban egyöntetű örömmel és igen kedvező méltatással adta hírül az *Acta Litteraria Musei Nationalis Hungarici* I. kötetének megjelenését. A *Pressburger Zeitung* a kötet nyomdai kiállítását Bodoni és Didot „Prachtwerk”-

21. *Zeitschrift von und für Ungern*. 4. Bd. 1803. 357—367. l.

22. Kítaibel Pál hagyatékát József nádor az *Acta* megjelenése után, 1818. május 14-én vásárolta meg a Múzeum, illetve a Könyvtár számára. L. Mátray Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest, 1868. 25. l.

jeihez hasonlítja. Hasonlóképpen ír a bécsi *Magyar Kurir* is. Behatóbb elemzést a *Vereinigte Oefner Pester Zeitung*nak három folytatásában közölt hosszú cikke nyújt.²³ Ezt a tartalmi ismertetésen túl, felhívja a figyelmet az *Évkönyv*nek nemcsak a Nemzeti Múzeum szempontjából való fontosságára, hanem a magyar kultúrtörténetben betöltött hézagpótló szerepére is. Külön figyelmet érdemel azonban az 1817-ben megindult és sokoldalúságával, aktualitások iránti fogékonyságával a magyar tudományos élet véráramába gyorsan és szervesen beépült *Tudományos Gyűjtemény* recenziója.²⁴ Ez az *Acta Litteraria*ról az 1818. évi 4. kötetben az „Új Könyvek” c. rovatban ír. Jeles munkának nevezi az *Évkönyvet*, röviden érinti a cikke témáit, megdicséri szép külsejét. Igaz, hogy több ez, mint más újonnan megjelenő könyvek adatainak rövid közlése, de kevesebb is, mint amit ebben a folyóiratban minden olyan kérdés megkapott, amely valóban mélyen érintette a *Tudományos Gyűjtemény* íróinak és olvasóinak körét, a magyar szellemi élet újjáalakításáért harcolók táborát.

Az Acta értékelése

Több mint másfél évszázad távlatából szemlélve az *Acta Musei* I. kötetét — nem csodálkozhatunk a *Tudományos Gyűjtemény* udvarias, de tartózkodó megemlékezésén. Igaz, hogy Miller megteremtett egy műfajt, amely még nem volt honos Magyarországon: a tudományos évkönyvét. De kérdés, vajon túl a formán, tartalmában is újat adott-e? Azt nyújtotta-e amit programjában ígért, s amit a művelt magyar társadalom ekkoriban elvárt?

Miller „akadémiai” programjához képest az évkönyv mégis „múzeumi” lett. Bár a nemzet minden tudós férfiát munkára hívta s még a külföldi tudósok munkáit is kilátásba helyezte, ennek ellenére még a Múzeum kis-számú munkatársi gárdáját sem sorakoztatta fel a maga egészében a szerzők sorában. Igaz, hogy Tehel Lajos, a Természeti tár őre, a jénai természet-tudományi társaság tagja 1816-ban elhunyt, de voltak kiadatlan munkái, amelyek valamelyest szélesíthették volna a két személyre korlátozódó szerzőgárdát. Igaz az is, hogy Kutscherfeld-Kutsera Jánosnak az utókorra maradt munkássága csupán egyetlen kézirat — tisztségénél fogva azonban ő is köteles lett volna közleményt írni az *Acta*-ba. S mi több: Kovachich József Miklós könyvtári segédőrt sem találjuk a szerzők között, pedig az ifjabb Kovachich az 1810-es évek közepére már bölcséleti doktori oklevéllel rendelkező tudós-kutatónak számított. De még feltűnőbb, szinte érthetetlen, hogy az 1815-ben könyvtárórré kinevezett Horvát Istvántól sem jelent meg közlemény az *Évkönyv*ben. Pedig az ő tudós és író-voltát nem kell bizonyítanunk, hiszen a *Tudományos Gyűjtemény*nek 1817 óta lelkes és termékeny munkatársa volt.

Az *Acta* munkatársainak két személyre való korlátozódása mindenestre elgondolkoztató.

Ha a szerzőkön túl az *Acta* témáit nézzük, joggal kérdezhetjük, vajon miért nem kapott összefoglaló képet az olvasó a Múzeum egyes gyűjtemé-

23. L. a 14., 16., valamint a 13. jegyzetet.

24. *Tudományos Gyűjtemény*. 1818. 4. köt. 143. l.

nyeinek egészéről? Kérdés az is, vajon a megírt témák voltak-e a Múzeum gyűjteményének legkiemelkedőbb darabjai, amelyekkel a külföld előtt is reprezentálhattunk? S vajon ezek voltak-e a közönség érdeklődésére a leginkább számot tartó dokumentumok és tárgyi emlékek? Aligha.

Valószínű tehát, hogy az *Acta Musei*-t a szaktudósok szűk körén túl az értelmiség egésze aligha fogadhatta megértéssel. Oka lehetett ennek a kiadvány latin nyelve is, amelynek használata a nemzetközi tudományosság szempontjából indokolt volt ugyan, de nem volt indokolt a hazai olvasóközönség számára, amely ekkor már nemcsak elvárta, hanem szinte meg is követelte a tudomány hazai művelőitől az anyanyelven való közlést.

Így nem csoda, ha Eggenberger József könyvkereskedő jegyzéke²⁵ 1829-ben — a megjelenés után tíz évvel — 10 forintért kínálta az *Acta* I. kötetének raktáron maradt példányait, holott a megjelenés idején a különböző kivitelű kötetek 30, 28, illetve 26 forintba kerültek.²⁶

II. A KÉZIRATBAN MARADT MÁSODIK KÖTET

Miller tervezetei és József nádor észrevételei

Ezek után kíváncsian kérdezzhetjük: mi lett a folytatása tudományos életünk e nagy ígéretének, az *Acta*-nak? Egyszerűen felelhetünk: több kötete nem jelent meg. Igaz, Miller — a nádor engedélyével — összeállította a második kötetet is, de ez több alapos oknál fogva nem került kinyomtatásra.

E kéziratban maradt II. kötet sorsának alakulását a következőképpen vizsgálhatjuk.

Miller már az I. kötet megjelenése előtt foglalkozott vele, s fontosnak tartotta a folytatást József nádor is. Elhatározott dolog volt, hogy az *Acta*-nak e II. darabja Széchényi Ferencnek, az ő tiszteletére lesz szentelve. Éppen ezért bevezető gyanánt egy Széchényi érdemeit méltató cikket terveztek. Ezt Miller meg is írta, s szövegét már 1818 elején megküldte átnézésre Tibolth Mihálynak, a gróf titkárának. Jóvátétel lett volna ez a megemlékezés annak a Széchényinek, akit a Könyvtárnak a Múzeumba való bekebelezése óta — mint Kollányitól tudjuk²⁷ — annyi akart és akartalan mellőzés és bántás ért, aki sérelmeit mindig csendben, panasz nélkül tűrte, sőt mindezek ellenére vállalt kötelezettségeit mindvégig megtartva az általa alapított Könyvtárt állandóan számos és jelentős ajándékkal gyarapította.

Az *Évkönyv* ügyétől látszólag függetlenül, a következő 1819. év végén Miller egy érdekes javaslatot tett a nádornak: indítványozta, hogy a Marczi-bányai-alapítvány díjnyertes munkái a Múzeum kiadásában jelentessenek meg.²⁸ A nádor azonban ellenezte e javaslatot, mivel nem látta biztosítva a

25. *Catalogus librorum Latinorum, qui in bibliopolio Josephi Eggenberger Pesthini in foro p. p. Franciscanum, in domo familiae liber baronum Podmanitzky praeter multos alios venales prostant.* [Pesthini, 1829.] 20. p.

26. Kollányi i. m. 383. l.

27. Uo. 390. l.

28. Uo. 430—433. l.

kiadáshoz szükséges pénzbeli fedezetet. Viszont hangsúlyozta az *Acta* II. kötetének fontosságát. Miller erre azt válaszolta, hogy a pályamunkák tulajdonképpen az *Acta*-ban is elhelyezést nyerhetnének. De nehogy a nádor félreértse a dolgot, 1820. március 12-én írt levelében megnyugtatta őt, hogy javaslatát nem cikkek hiánya miatt tette; az *Acta* anyaga már jórészt együtt van. Hogy a dolog két éve húzódik — így folytatta Miller — annak oka részben a Széchényinek szóló ajánlás újraszerkesztése volt; ehhez ugyanis a gróf titkára késedelmesen küldött kiegészítő adatokat. Emellett az általános pénztelenség is hátráltatta a dolgot: még legalább egy esztendő kell ahhoz, hogy a szükséges összeg együtt legyen. Kollányi állítja,²⁹ hogy Miller mentéseinek felsorolásával egyidejűleg valóban felterjesztette e kötet kéziratát a nádornak. A főherceg rövidesen, alig három hét múlva pontos kimutatást kért Millertől az előfizetések állásáról s az ingyen szétosztandó példányok számáról.³⁰ Másrészt a nádor ugyanez ügyben kérdést intézett az Országos Pénztárhoz is. A Pénztár hivatalos kimutatását kézhez véve, 1820. június 11-én kelt leiratával együtt megküldte azt Millernek.³¹ Eszerint az *Acta*-ból összesen 350 példányra fizettek elő 9514 forint értékben. Az előfizetők száma 171 volt. A főpapok közül báró Fischer István egri püspök, Novák Krizosztom pannonhalmi főapát, Paintner Mihály prépost, Maksimilian Vrhovac zágrábi püspök és Stevan Stratimirović karlócai metropolita nevét emelhetjük ki. A mágánások sorából Széchényi Ferencet, gróf Teleki Lászlót és gróf Rhédey Lajost említhetjük meg. A középnemesség és a literátorok köréből Bezerédj György, Kubinyi Péter, Latinovits János, illetve Paur Antal és Tibolth Mihály neve szerepelt az előfizetők jegyzékén. De a praenumeránsok sorában majd minden vármegye és szabad királyi város is elő volt jegyezve, ideértve a horvát-szlavónországiakat is.

A kötet sajtó alá bocsátására azonban még ekkor sem kerülhetett sor, mert a kéziratban elkészült kötet tartalmát József nádor teljesen elfogadhatatlannak találta. 1821 végén meghozott döntését így indokolta: „... a kiadvány nem kizárólag azért létesült, hogy annak alapján az ország lakosai az intézet állapotáról, fejlődéséről hiteles értesülést nyerjenek, hanem, hogy egyúttal a tisztviselők tudományos foglalkozásáról is beszámoljon, s ekként a nagyközönség tudomást szerezzen képzettségükről, munkásságukról, egyrészt az ő hírnevük is növekedjék, másrészt pedig az intézet által a nemzeti művelődés előmozdítottassék. [...] Millernek az intézet körül szerzett érdemeit és tudományos készültségét soha senki nem vonta kétségbe, [de] az

29. Uo. 433. l. — Kollányi itt Millernek a nádorhoz szóló, 1820. március 12-én kelt leveléből idéz: „A második kötet anyaga különben készen áll, csak ő fensége jóváhagyása van hátra. Kéri tehát, hogy a most bemutatott anyagból mit adjon sajtó alá.” Mivel a II. kötet előszavának kelte 1820. október 1. — feltehető, hogy ez a bemutatás később történt meg. Kollányi különben a II. kötetnek egy 1821. év végén felterjesztéséről is tud. L. Kollányi Ferenc [Két nem teljesen kész fejezet az Országos Széchényi Könyvtár történetéből.] OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1867. (A továbbiakban Kollányi Fol. Hung. 1867.) Az idézett hely 29. f.

30. Országos Levéltár. Archivum Regnicolare. József nádor levéltára. *Acta Musei*, 1820. 474.

31. Országos Levéltár. Archivum Regnicolare. József nádor levéltára. *Acta Musei*, 1820. 713.

sem helyeselhető [...] hogy a tervbe vett kötetet egyedül az ő dolgozatai töltsék meg.”³²

Mert csakugyan ez volt a helyzet: az *Acta* II. kötetének minden cikkét Miller írta. A nádor ezért felszólította: utasítsa a Múzeum őreit, hogy „mindegyik dolgozzon ki legalább egy-egy kérdést a maga tudományágából”.³³ Másfelől arra is utasítást adott, kérjen Miller próbanyomást és költségleírányzatot a rangosabb pesti és bécsi nyomdaktól.

Hogy az *Acta* II. kötetének kézírata egyedül Miller cikkeit tartalmazta, azt a következőkkel magyarázhatjuk. Az évek múlásával az igazgató karakterében egyre nagyobb tért foglalt el a hiúság, s ennek megfelelően egyre kevesebb volt az őszinte megnyilatkozás. Aktív, fáradhatatlan munkáját, szorgalmát, egyszerűségét egyre jobban beárnyékolta jellemének negatív vonásai. Az ún. soproni könyvtár ügyében 1819-ben tanúsított magatartása, majd korábbi keletű, de csak 1820-ban felszínre került súlyos hivatali vétéségei érthető módon megingatták a nádor bizalmát, úgyannyira, hogy szigorú ellenőrző vizsgálati intézkedéseket rendelt el ellene. Ezeket a tényeket ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy az *Acta* ügye ekkor már Millernél teljesen háttérbe szorult. A felterjesztett kézirat visszautasításával zavarba hozva — úgy látszik — nem tudott új megoldást találni. 1823. január 13-án az *Évkönyv* ügyében még feltűnő képmutatással írt a nádornak. Kollányi erről a következőképp szól: „Ő fensége tilalmánál nem érhetne volna örvendetesebb dolog, mert mindenben megfelel az ő óhajának is. [...] Reméli, hogy a nádor nem ítélte meg úgy a dolgot, mintha ő abban akart volna hivalkodni, hogy az egész kötetten át egyedül az ő neve szerepeljen. [...] Ha az ő uraktól gyakori sürgetés után bármily kéziratot kapott volna, nem lett volna soha bátorsága saját munkálatait felterjeszteni. [...] Most, hogy visszakapta a kéziratot, nem mulaszthatta el közölni az örökkel Ő fensége akaratát; ígérte is mindegyik, hogy megírja a maga értekezését. Majd kitűnik be váltják e ígéretüket.” Miller a továbbiakban megkérte a nádort, hogy a maga részéről is szorgalmazza a múzeumöröknél a cikkek írását, majd öntudatosan megjegyezte, hogy a kiadvány tulajdonképpen az ő agyában született meg, annak céljával tehát tökéletesen tisztában van. Amikor azonban a *Tudományos Gyűjtemény* megjelent, azonnal látta a bekövetkező nehézségeket. Megjegyezte még: „Saját dolgozatait örömmel visszateszi a fiókjába, annál is inkább, mert már fel is hagyott a munkával s életében nem szándékozik többet írni. [...] Arra kéri tehát Ő fenségét, mentse fel őt teljesen a szerkesztés gondjaitól.”³⁴

Mivel a nádor már tudta, hogy Miller nyilatkozatai nemegyszer ellentmondanak valódi szándékának, csak annyit felelt neki: tiszténél fogva legyen gondja rá, hogy a múzeum őrei dolgozataikkal elkészüljenek, majd a kész kötetet mihamarabb terjessze fel hozzá.³⁵

Miller azonban utolsó napjait élte. Ugyanezen évben, Szent András havának 26-ik napján a *Hazai és Külföldi Tudóstársok*ban a következő hír

32. Kollányi Fol. Hung. 1867. 29. f.

33. Uo.

34. Uo. 30. f.

35. Uo.

jelent meg: „Pesten, november 22-én estve hat óra után különös betegség nélkül, tsak öregség' elgyengülésben örökre elaludt Nagyságos és Tekintetes Brassói Miller Ferdinánd Jakab Úr [...] munkás életének 76-dik esztendejében.”³⁶

Millert a korabeli sajtó szépen búcsúztatta.³⁷ A nekrológok csak érde-meiről szóltak, hibáit, elmarasztalható dolgait nem említették meg. Még a *Tudományos Gyűjtemény* sem, noha munkatársai között ott voltak Miller múzeumi kollégái is. E folyóirat több mint 20 oldalnyi megemlékezése³⁸ e szavakkal zárult: „Míg a' M. Nemzeti Museum fenn marad, az ő neve is maradandó lesz.”³⁹

A kéziratot kötet lappangása és előkerülése

A Múzeumban a Miller halála utáni állapotok meglehetősen ziláltak voltak.⁴⁰ Ami az *Acta Musei* II. kötetének ügyét illeti, a nádor — aki azt gondolta, hogy az örök dolgozatai elkészültek s azokat csak össze kell gyűjteni — utasította Haliczkyt, az Intézet újonnan kinevezett helyettes igazgatóját, hogy a sajtó alá rendezés teendőit beszélje meg a tisztviselőkkal. Ámde ilyen dolgozatok feltehetően nem voltak, ezért Haliczky legalább a Miller által összeállított, de a nádor részéről visszautasított kéziratot kezdte keresni, mivel úgy vélte, hogy a nádor azt visszaküldte Millernek. A kéziratot azonban nem találta sem az igazgatói irodában, sem Miller lakásán. Jó-zsef nádor ebben a kínos helyzetben arra utasította Haliczkyt, tanácskozzék munkatársaival, miként lehetne mégis egy új második kötetet összeállítani.⁴¹

Haliczky és társai azonban — úgy látszik — erre nem vállalkoztak. Sőt a Miller-féle kötet kézírata sem került elő. Az utóbbira valószínűleg csak sokkal később bukkanhattak rá. Mindenesetre Mátray Gábor a Könyvtár őre 1868-ban már tudott róla.⁴²

Talán nem lesz jelentőség nélkül való, ha e második kötet tartalmát az alábbiakban közelebbről megvizsgáljuk, hogy belássuk, miszerint ez a reformkor és a szabadságharc korát megélt nemzedék számára már teljesen érdektelen volt.

A kötet tartalma

Az *Acta Musei* tervezett második kötete ma az Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteményében Quart. Lat. 18. jelzet alatt található. A puha papírfedéllel borított, teljes egészében Miller kézírásával írt 307

36. *Hazai 's Külföldi Tudósítások*. 1823. 43. sz. 337. l.

37. *Vereinigte Ofner Pester Zeitung*. 1823. Nr. 95. 1379—1380. l.

38. *Tudományos Gyűjtemény*. 1824. 7. köt. 35—58. l.

39. Uo. 58. l.

40. A tárgyra vonatkozóan l. V. Windisch Éva: *Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1958*. 349—368. l.

41. Kollányi Fol. Hung. 1867. 33. f.

42. Mátray Gábor i. m. 23. l.

folio terjedelmű⁴³ latin nyelvű kötet csakugyan nyomdakész állapotot mutat. Szövegének elrendezése, széles margója, szövegtükrének pontos rajza, az órszavak gondos kitétele, a szinte javításoktól mentes jól olvasható írás, tisztázat benyomását kelti bennünk.

A kötet tartalmát a következőképpen ismertethetem.

- Fol. 1.: Széchényi Ferenc méltóságait feltüntető barokk jellegű ajánlás.
Fol. 2–7.: Széchényi érdemeit méltató tanulmányszerű ünnepi allocutio.
Fol. 8–14.: Miller bevezető előszava.
Fol. 15–72.: A Nemzeti Múzeum harmadik „lustrum”-áról (1813–1817) szóló beszámoló és az Intézet pénzügyeit ismertető referátum.
Fol. 73–307.: Millernek magyar történelmi tárgyú régebben írt s most újra közreadott tanulmányai (Exercitationes criticae).

Ha e tartalom egyes szakaszait kéziratos kötetünkben szemügyre vesszük, róluk a következőket jegyezhetjük meg.

a) A Széchényi Ferenchez intézett köszöntés a nemzeti Múzeum háláját fejezi ki a gróf nagy jelentőségű könyvtáralapításáért s felsorolja önzetlen támogatásának eredményeit, ezek között a nyomtatott katalógus-köteteket is. Széchényi életútjának ismertetése után a méltatást a következő sorokkal zárja: „... a szükölködőket táplálad, a tanácsodat kérőknek készséggel segítesz, a szomorúakat vigasztalod, a tudósoknak segítségére vagy, a híres írókat megjutalmazod, a tanulóifjúságot ösztöndíjakkal támogatod, Hazád minden gondjában osztozol...”⁴⁴

E Széchényi-tanulmány azonban terjedelme és fenkölt hangja ellenére is bizonyos hiányérzetet hagy bennünk. Az ünnepélyesség mögött szóvirágok bújnak meg. Az utókor számára Miller nem tudta igazán megrajzolni a gróf történelmi jelentőségét.

b) Ami a szerkesztő bevezető előszavát illeti, itt már nem esik szó olyan elvi jellegű megfogalmazásokról és tájékoztató közlésekről, mint az I. kötetben. Ilyesmire itt már nem is volt szükség. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy itteni első mondatai Millernek ugyanazt a hangját idézik, amelyet az 1820-as években a nádorral való levélváltásából már megismertünk.

„... Számomra semmi örömtelibb nem történhetett” — írja — „mint-hogy maga József főherceg nádor és királyi helytartó nem annyira óhajtas-

43. A terjedelmet a Könyvtárban néhány évtizeddel ezelőtt végrehajtott gépi fóliálás alapján adtuk meg. A kötet ezen kívül ceruzával is pagináva van, s maga Miller is beszámolta a kézirat egy részét a 73. f. = 144. p.-tól kezdődően a kötet végéig. Mivel a kézirat mai állapotában hiányos — és a gépi fóliáláskor is az volt már — a fóliósámra való hivatkozást tartottuk egyértelműnek. — A Miller-féle lapszámolás szerint a kézirat 436 — 459-ig terjedő lapja hiányzik. Ez 12 fóliót jelent. Így a kézirat eredeti terjedelme: 307 + 12 = 319 f. volt.

44. *AMN* Tom. II. 7^v. f.

sal, hanem rendelettel készítetett a második kötet közzétételére...⁴⁵ A továbbiakban hangsúlyozza, hogy az értekezések nyelve most is kizárólag latin lesz, ez ugyanis Európa valamennyi igazán tudós férfiának megszokott nyelve. Büszkén hivatkozik rá, hogy az I. kötet stílusának tisztasága elismerést nyert Németországban és Angliában is, s kérték, hogy az *Acta* magyar tárgyú közleményeket ezentúl is latinul tolmácsoljon. A latin nyelv kizárólagos használatát Miller — noha az I. kötetben a latinon kívül még magyarul és bármelyik világnyelven írt cikkek közlését is kilátásba helyezte — még egy másik érveléssel alátámasztja. Ezt írja: „Bárki, aki a magyaroknak hírnevet kívánt szerezni, minden esetben a latin nyelvet használta.”⁴⁶

E mondat igazságtartalmáról nem szólva, csak azt jegyezzük meg, fölöttébb furcsa, hogy 1820-ban még a magyar akadémiát is helyettesíteni kívánó Múzeum évkönyve foglalt el ilyen álláspontot. S mivel ismeretes, hogy a kötetet kizárólag a magyarul fogalmazni nem tudó Miller latin nyelvű cikkei töltik meg, felmerül bennünk e magyarázat szubjektív motiváltsága is.

Bevezetőjében még nyolc fontosnak tartott közlendő témát említ meg.

1. A kötet tartalmazni fogja az Intézet elmúlt öt évének eseményeiről és gyarapodásáról szóló beszámolót.
2. Ismereteti a Múzeum pénzügyi helyzetét.
3. Említést tesz a Könyvtár nagybecsű új szerzeményéről, az ún. *Liptói Regestrum*-ról.⁴⁷
4. Kilátásba helyezi a Múzeumban őrzött római kori, pannóniai emlékek folytatólagos leírását.
5. Utal a gazdag numizmatikai gyűjtemény rendezésére, s kiemeli a Mátyás király-kori Szűz Máriás aranypénzekről készített saját dolgozatát.
6. Tanulmányt ígér II. Géza király XII. századi pecsétnyomójáról (typariumáról).
7. Megemlíti a Természeti tárban felgyülemlett rengeteg anyag előkészületben levő feltárását.
8. Szükségesnek tartja írásban megörökíteni Uri János Európa-szerte ismert tudós orientalista hazánkfiának emlékét.

Az előszó végén a szerkesztő azt a reményét fejezi ki, hogy az *Acta* II. kötete is ki fogja állni a tudós világ bírálatát, s a munka ezáltal a legnagyobb kitüntetést nyeri el. Mondanivalóját azzal az ígérettel zárja, hogy mindent meg fog tenni avégből, hogy e kötetet 1823 elején a harmadik követhesse. — Bevezetését Miller 1820. október 1-ről keltezte.

c) A Múzeum történetének 1813—1817. évi időszakáról szóló jelentés — mint említettük — nem kíván ismertetést, mivel Kollányi művében fel van dolgozva.

45. Uo. 8. f.

46. Uo. 9v., 10. f.

47. A Liptói Regestrum szóban forgó másolati példánya 1818. ápr. 12-én került a Múzeum Könyvtárába Luby Imre ajándékaként. Jelzete: Fol. Lat. 2342.

d) Elérkezve az *Acta* legfontosabb részéhez, ti. a tudományos értekezések szakaszához, itt egy különös, csaknem érthetetlen meglegyetés ér bennünket.

Végigtekintve az itt szereplő cikksorozatot, egyetlen kivételtől eltekintve, azt az előszóban foglaltakkal nem találjuk összhangban levőknek.

A kéziratban ugyanis a bevezető részekén túl a következő tanulmányok szerepelnek:

- Fol. 73.: *Exercitationes criticae ex historia Hungariae olim delectae nuper novis curis revisae a Iac. Fer. Miller de Brassó.*
- Fol. 74—75.: *Ad lectorem.*
- Fol. 76.: *Elenchus exercitationum.*
- Fol. 77—117.: *I. Dissertatio historico-critica de iure Andreae III. ad Coronam Hungariae aliisque huic affinibus.*
- Fol. 118—156.: *II. Disputatio historico-numario-critica de authore iconis Marianae in aureis nummis Hungariae.*
- Fol. 157—184.: *III. Disquisitio historico-critica belli fraterni inter Andream I. et Belam I.*
- Fol. 185—218.: *IV. Apologia pro fide et autoritate M. Ioan. de Thwroc.*
- Fol. 219—258.: *VI. Exercitatio academica de primis lineamentis typographiarum in Hungaria.*
- Fol. 259—271.: *VII. Commentatio extemporalis de fundatore Academiae Istropolitanae.*
- Fol. 272—307.: *VIII. Concertatio historico-critica de vera epocha primae irruptionis Ottomanicae in regna et prouincias Coronae Apostolicae subiectas.*

Az elenchus még egy értekezést említ, amely a Miller-féle paginálás szerint eredetileg a kötet 436—459. oldalait foglalta el, V. sorszám alatt. Címe: *Memoria supremorum comitum prouinciae Krassowiensis*. Ez a tanulmány ismeretlen időben elveszett. Valószínűleg kiemelték a többi közül. A kötet könyvtári gépi foliálásakor már hiányzott, mert a fólió-számozás folyamatos.⁴⁸

Ismerjük Millernek egy hasonló témájú cikkét, amely a *Neues Ungarisches Magazin* 2. kötetében (Pressburg 1792.) jelent meg „*Etwas über die Obergespäne des Kraschower und Kewienser Komitats*” címen.⁴⁹ A negyedréteg alakú *Acta*-ból hiányzó oldalak szövegterjedelme kb. azonos a kis oktáv alakú *Magazin*-ban levő cikkével. Ebből természetesen nem következtetünk arra, hogy az utóbbi cikk teljesen azonos az elveszettel; lehet, hogy a témának korábbi kidolgozása.

Ezek szerint tehát a kéziratos II. kötetben az előszó által jelzettek közül csak a Szűz Máriás aranypénzekkel kapcsolatos értekezést találjuk meg. Pedig az említett témákat minden valószínűség szerint kidolgozta Miller. Bizonyosságul szolgálnak erre a II. Géza typariumáról szóló,⁵⁰ az Uri Jánost

48. Ez a tanulmány a Miller-féle lapszámozás szerint a kötet 436—459. oldalait foglalta el. A 436. l. = 219. f.

49. *Neues Ungarisches Magazin*. 1792. 134—161. l.

50. Miller, J. F.: *Typarium Hung. Dal. Cro. regis Geisae secundi critice elvevbratvm a — —*. 21 f. OSZK Kézirattár Quart. Lat. 20.

méltató⁵¹ és a Múzeum római emlékköveivel foglalkozó⁵² tanulmányai. Ezek ui. ma is megvannak az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában.

S észrevételeznünk kell még azt is, hogy nincs a kötetben egyetlen ún. múzeumi tárgyú cikk sem, amely a Régiségtár vagy a Természeti tár anyagával foglalkoznék. De a nagy ellentmondás mégis abban áll, hogy a kötet tartalmának kevés köze van az előszóban exponált tételekhez. És ezt az ellentmondást Miller egyedüli szerzősége még tetézi. Ő is érezhette ezt, mert munkái elé szükségesnek tartott egy újabb bevezetőt írni.⁵³ Ebben az elégikus hangú „ad lectorem”-ben arról szól, hogy tanulmányait nem állt szándékában kinyomtatni, azokat csupán az ország könyvtárában kívánta elhelyezni. Ámde Teleki Sámuel gróftól oly sok jóindulatú biztatást kapott, hogy korábban írt műveit elkezdte átnézni, korrigálni és kibővíteni annak tudatában, hogy a tudományos írások élő szerzőjüknek a szerencsétől függően hoznak gáncsot vagy dicséretet. Munkája már a közepe felé járt, amikor Teleki gróf meghalt, de ő folytatta amit megkezdett, azt sem véve tekintetbe, hogy írásait egyszer majd közzéteszik-e, vagy örök ismeretlenségre kárhoztatva molyok és egyéb férgek martalékaul hagyják.

Teleki Sámuel hálálának ideje (1822. augusztus 7.) elgondolkoztat bennünket. A II. kötet anyagának a nádorhoz való felterjesztése — Kollányi alapján⁵⁴ — az 1820. és az 1821. évben is történhetett, de 1821-ben már feltétlenül megtörtént, hiszen ekkor Miller már az elutasítást is megkapta.⁵⁵ Ez a bevezető azonban mindenképpen 1822 augusztusa után íródott. Hangvétele is alátámasztja ezt: az elkeseredett szerző Telekire hivatkozva próbálja benne önbecsülését és visszautasított tanulmányainak értékét helyreállítani. Nem lehetetlen, hogy Miller interpolációval élt, s az *Acta*-nak e csupán 4 főlőből álló (73—76. f.) ívét kiemelte és utólag újat illesztett be a kötetbe. De nem lehetetlen az sem, hogy a nádor esetleges többszöri visszautasítása után ismételten alakítgatta a kötetet és ez a módosítás egészen a haláláig elhúzódott. Sajnos, az egynemű papíron azonos kézírással és tintával írt beszámozott, rendezett kéziratból nem lehet a munka menetének fázisait megállapítani, s így meg kell elégednünk fentebbi észrevételeinkkel.

Az *Acta Musei* II. kötete így teljesen Miller cikkeinek foglalátává vált. A tanulmányok formális tagolása azonos az I. kötetével: a kézzel írt rész-címlapok hátán ismét klasszikus auktoroktól vett idézetek sorakoznak, többnyire Miller kedvenc szerzőjétől: Cicerótól, de ezúttal Martialistól és Senecától is.

A kötetbe ténylegesen beiktatott tanulmányok sorrendje szerint haladva először a III. Andrással foglalkozó munkáról (I.) szólunk. A cikk

51. Miller, J. F.: *Memoria Ioannis Vri Hungari apud Britannos Oxonii in Bibliotheca Bodleiana codicum orientalium interpretis excitata a* — —. 16 f. OSZK Kézirattár Quart. Lat. 19.

52. Miller, J. F.: *Supplementum inscriptionum ex monumentis Romanis Musei Nationalis Hungarici transumptarum cum interpretatione* — —. 46 f. OSZK Kézirattár Quart. Lat. 21. — A „Supplementum” az *Acta* I. kötetében (205—278. p.) közzétett Haliczky—Miller cikke vonatkozik.

53. *AMN* Tom. II. 74—75. f.

54. L. a 29. jegyzetet.

55. L. a 32. jegyzetet.

szövege — igen csekély változtatástól eltekintve — azonos Millernek 1782-ben megjelent doktori értekezésével.⁵⁶ Szűz Mária képének magyar aranypénzekre való alkalmazásáról (II.) Miller már nagyváradi tanár korában előadott diákjainak.⁵⁷ Ennek a nyomtatásban is megjelent latin nyelvű praelectionának szövegét a költő Virág Benedek annyira közérdekűnek találta, hogy 1804-ben lefordította magyarra,⁵⁸ úgy véelve, hogy „az igazságot nem elég tsak egy nyelven és tsak egyszer hirdetni.”⁵⁹ Az *Acta*-beli tanulmány lényegesen többet nyújt a korábbinál. A XVIII fejezetet tartalmazó, bőven jegyzetelt értekezés ismeretanyagában természetesen a korábban készített munkára épül, de mindenképpen más műnek mondható. — Az I. András és I. Béla testvérharcáról szóló tanulmány (III.) szövegét ismét fellelhetjük nyomtatásban Miller akadémiai előadásaként, amely Nagyváradon 1782-ben jelent meg.⁶⁰ Amit az előző cikkről el tudunk mondani, hogy ti. átdolgozott formája a korábbinak, azt itt nem tehetjük. A nyomtatvány és az *Acta* szövege ez esetben megegyezik, csupán néhány jegyzetnél találunk kiegészítést.

A következő (IV.) tanulmányt Miller a Thuróczy-krónika elemzésének szentelte. Az értekezés tartalma novum Miller munkásságában. Sem nyomtatott önálló munkái, sem folyóiratban megjelent cikkei között nem találunk erre a témára. Az *Acta*-ba való beillesztését tehát első közlésnek kell tekintenünk.

A soron levő (VI.) majdnem 40 levél terjedelmű, 20 fejezethől álló értekezés többet ad a címben kifejezetttnél. A hazai nyomdászat kezdeteiről szóló tanulmányt várva, az első öt fejezetben egyetemes nyomdásztörténeti bevezetést kapunk. A fennmaradó VI—XX. fejezet foglalkozik a magyar könyvnyomtatás történetével. Alapos, részletes munka ez — amely a hazai papírgyártásra, könyvkereskedelemre és cenzúraügyre is kiterjed — s a történeti folamatot egészen a XIX. századig követi. Miller korábban is foglalkozott a témával.⁶¹ 1803-ban a *Zeitschrift von und für Ungern*-ben „*Ueber die erste Buchdruckerey in Ungern*” címen jelent meg egy nyomdá-

56. Miller, J. F.: *Dissertatio inauguralis historico-critica de iure Andreae III. ad coronam Hungariae, aliisque huic adfinibus, quam pro consequendis in regia Universitate Budensi supremis philosophiae honoribus mense sept. anno MDCCLXXXI. elucubravit Iacobus Ferdinandus de Miller, nobilis Hungarus Budensis, in regia Academia Magno-Varadiensi historiarum professor publ. ordin.* Posonii, 1782. 83 p.

57. Miller, J. F.: *Positio historico-critica. Effigiem B. Virginis Mariae auro Hungarico probabilius Matthias Corvinus primus impressit.* S. l. s. a. [10] p.

58. Miller, J. F.: *Különös letzke a' Szűz Mária képeről a' magyar aranyon.* — a Nemzeti Könyvtár őrzője után írta Virág Benedek. Pesten, 1804. 30 l.

59. Uo. 7—8. l.

60. Miller, J. F.: *Disquisitio historico-critica belli fraterni inter Andream I. et Belam I. Magno-Varadini,* 1782. 61 l.

61. A téma korábbi kidolgozását az OSZK kéziratára őrzi Quart. Lat. 63/12/8. jelzet alatt. Címe: *Exercitatio academica de primis lineamentis artis typographicae apud Hungaros. Magno-Varadini,* 1785. — Ugyanezen kézirat esztergomi példányáról, valamint Miller egyéb nyomdásztörténeti munkáiról lásd V. Kovács Sándor: *Az első magyar nyomdatörténet ismeretlen kézírata.* = *M. Kszle* 1973. 332—347. l.; Haiman György: *Németh János nyomdásztörténete (1818).* = *M. Kszle* 1977. 243—255. l. és Szelestei N. László: *A magyarországi nyomdásztörténetírás kezdetei.* = *M. Kszle* 1982. 19—39. l. c. tanulmányok vonatkozó részeit.

szattörténeti cikke.⁶² Ez tartalmilag az *Acta*-tanulmányban a „*Quis primus Hungariae typographus fuerit?*” című VIII. fejezetnek felel meg.

A VII. cikk Millernek azt a történeti véleményét fejti ki, hogy Pozsonyban, a XV. században fennállott Academia Istropolitana alapítója Mátyás király volt. Érdekes, hogy a *Neues Ungrisches Magazin* 1792. évi 2. kötetében K. G. Windischtól hasonló témájú cikk jelent meg,⁶³ amelyben a szerző az Academia alapítását Vitéz Jánosnak tulajdonítja. Tudjuk, hogy Miller ismerte ezt a cikket, tanulmányában mégsem tesz róla említést.

A kötet utolsó (VIII.) értekezésének megírására Millert egy a XVIII. század végén aktuális kérdés készítette. Az 1783 óta készülődött török háború kapcsán a szakirodalomban vita támadt arról, hogy mikor törtek be először az ottomán hadak az Apostoli Korona tartományaiba. Millernek terjedelmes, 13 fejezetre oszló írása részben a vonatkozó történelmi tényeket, részben a szaktudósok idevágó különböző véleményét ismerteti.

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy az évkönyvben közlésre szánt hét tanulmány közül kettő (az I. és III.) már korábban kinyomtatásra került értekezések újraközlése. Ugyanez feltehető a krassói kerület főispánjairól szóló elveszett kéziratos cikkről is. A II. tanulmány egy régebben kiadott műnek erősen bővített változata, csupán a IV–VII. értekezés tekinthető új, illetve kiadatlan írásműnek.

A tartalom kritikai mérlegelése

A II. kötet egészét mérlegelve a következő véleményünknek adhatunk kifejezést. A hazai tudományos életnek oly sokat ígérő *Acta*-vállalkozás I. kötete még bizonyos fokig pozitívnak minősíthető, hiszen benne két szerző nagyrészt a Múzeum gyűjteményeiből mutatott be egyes értékeket a tudós olvasóközönségnek. A II. kötet azonban — mint mondtuk — már ismert, részben kevés érdeklődésre számot tartó latin nyelvű cikkeivel nem felelt meg programjának, de nem felelt meg akadémiai évkönyvnek sem. Nyilván megjelenése esetén sem számíthatott volna jelentősebb hazai és külföldi érdeklődésre, sikerre. E II. kötet nemhogy csökkentette volna az I. kötet szerkesztői programjához képest keletkezett hiányérzetet, hanem tovább növelte azt.

*

Az *Acta* sikertelenségeinek okain tűnődve azokat akaratlanul is Miller személyében kell keresnünk. Nem kétséges, hogy eredeti elképzelése időszzerű volt. Tudományos irodalmunkból ugyanis hiányzott az ún. annales-műfaj, s Miller külföldi minták nyomán ezt akarta meghonosítani.

Aki az Országos Könyvtár talpra állításával, a Múzeum megszervezésével igazán rendkívüli képességekről tett tanúságot, arról nehéz elképzelni, hogy az ő szerkesztésére bízott *Acta* kudarcát egyedül „középszerű tuda-

62. *Zeitschrift von und für Ungern*. 2. Bd. 1802. 305—315. l.

63. W[indisch, K. G.]: *Etwas zur Geschichte der Istropolitanschen Akademie*. = *Neues Ungrisches Magazin*. 1792. 131—134. l.

mánya”⁶⁴ okozta volna. A magyarázatot tulajdonképpen nem szellemi kvalitásaiban, hanem jellemének negatívumaiban kell keresnünk. Találóra munkatársának, Horvát Istvánnak rövid megjegyzése: Miller a Múzeummal kapcsolatban „magát mintegy alapítónak tekintette, s önkénye szerint akara tenni mindent...”⁶⁵. Lehet, hogy tudatosan tette az *Acta*-t saját művévé, de az is lehet, hogy magára maradt. Horvát István és Haliczky Antal a *Tudományos Gyűjtemény* munkatársai lettek és Miller vagy nem tudott, vagy talán nem is akart tőlük cikket kapni az *Évkönyvbe*. Túrte a múzeumőrök állítólagos passzivitását, pedig adott esetben tudott ő munkatársaival szemben nagyon szigorú is lenni. Nehéz kérdés a hazai tudományos életben való elszigeteltsége is. Az *Acta* kapuit elvben szélesre kívánta tárni, de a hazai tudósok közül — gondoljunk csupán az egyetem tanáraitra — feltehetően senki sem jelentkezett munkatársul. De vajon csakugyan felkért-e közreműködésre bárkit is? Különös ez az elszigetelődés, hiszen magas igényű tudományos értekezéseknek ezekben az években tulajdonképpen nem is volt orgánuma Magyarországon.

Azaz talán mégsem különös. Millert idézzük, aki a II. kötetrel kapcsolatos levelezésében burkoltan megvallotta a nádornak, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* megjelenésekor azonnal rádöbbsent az *Acta* további fenntarthatóságának bizonytalanságára.⁶⁶ Tehát fel tudta mérni a helyzetet. Többször említettük, hogy a latin nyelven való közlés ideje Magyarországon a XIX. század második évtizedében már lejáróban volt. Mikor minden szellemi erőfeszítés a nemzeti nyelven való közlésre irányult, az ország első közgyűjteménye évkönyvének sem nyelve, sem tartalma nem található tetszésre a társadalomban.

De kérdés, vajon a nemzeti igényeket kielégíteni nem tudó *Acta* elérte e másik célját, a magyar tudományosság közvetítését Európának? Hiszen ezért kívánta a latin nyelvűséget József nádor és ez volt Miller ambíciója is. Az I. kötetnek még önmagában is volt némi informáló szerepe: tudtul adta a világnak a Magyar Nemzeti Múzeum létrejöttét, s gyűjteményeiről némi tájékoztatást is nyújtott a beszámoló fejezetben. Bizonyosra vehető azonban, hogy nemzetközi érdeklődésre csak a római emlékekkel foglalkozó értekezések tarthattak számot. A külföld számára való bemutatás igazi szerepét — legalábbis könyvtári vonatkozásban — tulajdonképpen a Széchenyi Ferenc által kiadott könyv- és kéziratcatalógusok töltötték be.

*

Az *Acta Musei* azonban sikertelensége ellenére is része lett a Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Könyvtár történetének s közvetve művelődéstörténetünknek is. Számontartásával és tárgyilagos megítélésével tartozunk intézményi önismeretünknek.

64. Horvát István: *Mindennapi*. — — *pest-budai naplója 1805—1807*. Bp. 1967. 245. l.

65. Horvát István 1843-ik évi emlékirata a N. Múzeum könyvtáráról. = *M. Kszle* 1887. 233. l.

66. Kollányi Fol. Hung. 1867. 30. f.

VERSUCH ZUR EINLEITUNG EINES WISSENSCHAFTLICHEN JAHRBUCHES AM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS

P. BERLÁSZ

An der Wende der 18—19. Jahrhunderte wurden zahlreiche Versuche zur Gründung von wissenschaftlichen Periodika gemacht. Zu diesen Bestrebungen gehört auch die Initiative des — damals noch jungen Instituts — Ungarischen Nationalmuseums: die Herausgabe eines Jahrbuches in lateinischer Sprache mit dem Titel *Acta Litteraria Musei Nationalis*.

Diese Studie erforscht die Umstände dieser Unternehmung und die Ursachen ihrer Erfolglosigkeit.

Der Gedanke des Jahrbuches stammte vom damaligen Direktor des Museums, von Jakob Ferdinand Miller, einem Wissenschaftler europäischen Gesichtskreises, der auch in der ausländischen museologischen Fachliteratur gut informiert war. Das Ziel der *Acta* wurde in erster Reihe in der Vermittlung der ungarischen Wissenschaftlichkeit an Europa angegeben.

Der Inhalt des 1. Bandes, der im Jahre 1818 erschienen war, ist folgendes: Zueignung an den Palatin Erzherzog Josef; die Entstehung und Geschichte der Entwicklung des Museums bis 1812; sowie 5 Fachartikel von verschiedenen — historischen, archäologischen und geographischen — Themen; schliesslich ein Nekrolog über Pál Kitaibel, den auch in Mittel-Europa bekannten Botaniker. Die Verfasser sind: Direktor Miller und Antal Haliczky, Mitarbeiter des Museums. Der Band wurde von der Universitätsdruckerei in gewählter Ausführung, im grossen Quartformat mit einem Umfang von 384 Blättern verfertigt.

Zwar der 1. Band, der an die wissenschaftlichen Institute und Gesellschaften hingelangte *Acta Musei* jährliches Erscheinen versprach, gestaltete sich das Schicksal des Jahrbuches in der Wirklichkeit anders.

Der 2. Band wurde allein von Miller zusammengestellt, ohne die Hilfe seiner Museumskollegen und externen Mitarbeiter. Das Manuskript mit 307 Folio Umfang, das sich heute in der Széchényi Nationalbibliothek unter der Signatur Quart. Lat. 18. befindet — hat die folgende inhaltliche Aufteilung: eine Zueignung, die die Verdienste des Bibliotheksgründers Ferenc Széchényi würdigt; ein Bericht über die Lage des Museums (1813—1817); dann 8 Studien von Miller mit historischem Thema. Es ist verständlich, dass dieser Entwurf vom Patron des Museums, dem Palatin Josef nicht bewilligt wurde und der Tod Millers im Jahre 1823 die Sache der *Acta* abgeschlossen hat.

Die *Acta Litteraria Musei Nationalis* und die ähnlichen — hauptsächlich deutschsprachigen — Versuche haben aber mit ihren Vorhaben und Bestrebungen die Rolle der Pioniere erfüllt. Mit ihrer Erfolglosigkeit trugen sie auch zu der Geburt und Lebensfähigkeit ungarischer, den Ansprüchen des Reformzeitalters entsprechender Periodika bei.